

Bojana Kunst. *Artist at Work. Proximity of Art and Capitalism*. Hants: Zero Books, 2015, 241 p. (ISBN 978-1-78535-000-9)

De centrale vraag die het denk- en schrijfwerk van de Sloveens kunstfilosofe Bojana Kunst al jaren domineert, betreft de verwevenheid van artistieke (creatie)processen met politieke processen. In het bijzonder is ze gefascineerd door de momenten waarop deze artistieke processen hun posities van machteloosheid proberen te overwinnen en daarbij nieuwe relaties met het hedendaagse kapitalistische proces opbouwen. Haar recentste publicatie *Artist at Work. Proximity of Art and Capitalism*, bestaat onder meer uit een aantal teksten die ze eerder schreef in het kader van haar aanhoudende zoektocht om de politieke ambitie van kunst te begrijpen. Het boek neemt die ambitie heel serieus en weerspiegelt de manier waarop kunstenaars werken in de nabijheid van het kapitalistische productieproces. Het boek is opgedeeld in vijf thematische clusters. Elke cluster bespreekt telkens een aspect dat kunst nauw in de buurt van het kapitalisme brengt. Het eerste hoofdstuk behandelt de huidige relatie tussen kunst en politiek, hoe men die benadert en wat de problemen van politieke kunst zoal zijn. Het tweede hoofdstuk bespreekt enkele radicale kunstpraktijken van vandaag alsook het bewustzijn van de omstandigheden en de methoden van dit soort arbeid. Ze geeft hierbij een uitvoerige bespreking van Marina Abramovic's notie van 'performance mode' ter verheldering. In het derde hoofdstuk geeft Kunst aandacht aan participerende kunst waarbij de sociale relaties en werkprocessen op de voorgrond gezet worden. Ze benoemt dit soort kunst tot een nieuwe vorm van exploitatie omdat het werkende toeschouwers veronderstelt. In dit hoofdstuk verschuift de focus met andere woorden van het werk van de kunstenaar naar het werk van het publiek. Bovendien werkt ze in dit derde hoofdstuk enkele gedachten rond collaboratie, tijd(elijkheid) en 'the common' verder uit, iets waarover ze de voorbije jaren reeds boeiende teksten publiceerde. Vervolgens bespreekt het vierde hoofdstuk het belang van beweging in het hedendaagse kapitalisme, in relatie tot tijd en flexibiliteit, aan de hand van voorbeelden uit de hedendaagse dans. In het vijfde en misschien wel belangrijkste hoofdstuk van het boek behandelt Kunst de manieren waarop kunstenaars werken en hoe dit werk deel uitmaakt van het kapitalistische productieproces. Ze belicht eveneens hoe dit invloed heeft op de kwaliteit van het leven van kunstenaars. Ze besluit haar publicatie met drie ongehoorzaamheden van de kunst in de nabijheid van het kapitalisme.

Dit onderzoek is uitermate actueel: denk bijvoorbeeld aan het huidige discours rond het onvoorwaardelijk basisinkomen. De manier waarop kunstenaars werken

staat model voor het zogenaamde “nieuwe werklevens” (Alvinn et al. 2011) in deze postfordistische fase van het kapitalisme. Met ‘postfordisme’ bedoelt men het tijdperk dat op het einde van de twintigste eeuw van start ging; een tijdperk waarin het economische systeem van productie steeds meer afwijkt van het bandwerk dat Henry Ford met zijn autofabrieken lanceerde. In de postfordistische samenleving komen voltijdse jobs met langdurige contracten steeds minder voor en maken ze plaats voor andere werkvormen zoals projectarbeid. De creatieve beroepen zijn symptomatisch voor deze economische veranderingen en een inzicht in hun situatie leert ons daarom veel over waar het met de economie naartoe gaat. Dit soort projectomgeving is transorganisatorisch: het is plaatselijk en tijdelijk diffuus georganiseerd. Zo spreken Luc Boltanski en Eve Chiapello (1999) over de nieuwe fase van het kapitalisme waarbij de economie meer en meer om projectmatig werk draait: projecten lossen elkaar af en brengen steeds nieuwe samenwerkingsverbanden voort waardoor netwerken geweven worden. Dit doet zich voornamelijk voor in de culturele sector omdat flexibele werkvormen het best toepasbaar zijn wanneer het gaat om immateriële arbeid. Immateriële arbeid is een term die geïntroduceerd en ontwikkeld werd door Italiaanse autonomisten zoals Maurizio Lazzarato en Paolo Negri, die de arbeid beschrijft waarvan de productie niet resulteert in duurzame of materiële goederen, maar wat Bojana Kunst beschrijft als productie van subjectiviteit. Bijkomend stelt Boltanski nog vast dat de projectcultuur uitdijt van het professionele leven naar het privéleven: culturele werkers zijn haast verplicht om ook hun leven als project op te bouwen. Voorlopig blijft dergelijk flexi-werk nog een afwijking van de kapitalistische norm van voltijdse en onbeperkte contracten. Op een globale schaal bestaat er natuurlijk nog een grote variëteit aan soorten arbeid en exploitatie, maar het is wel zo dat vandaag de dag de zogenaamde postfordistische immateriële arbeid een hegemonie heeft. Bojana Kunst pleit dan ook om af te zien van het fetisjisme rond *het kunstwerk*, maar net het belang van de studie van *het werken in de kunst* in te zien. De nadruk komt op het artistieke leven te liggen, in plaats van op kunst zelf. De arbeid van een kunstenaar is namelijk niet slechts een job, maar een vorm van bestaan. Bojana Kunst benoemt het huidige projectwerken als gevaarlijk, omdat we daardoor enkel naar de toekomst toe werken. Het verleden gaat in tussentijd aan ons voorbij. Ze ontwikkelt het belangrijke begrip “projective temporality” waarbij ze de lezer wijst op het feit dat het gevaar van projectwerken reeds in de term ‘project’ verborgen zit. De tijdsdimensie (i.e. tijdelijkheid) zit er namelijk reeds in opgenomen, want het werkwoord ‘projecteren’ verwijst steeds naar realiseren van mogelijkheden en dus naar acties in de toekomst. Kunst pleit dan ook voor meer ‘duration’: werken in de kunst moet eerder een voortdurende worden dan een

tijdelijkheid zijn. De link met duurzaamheid is dan ook niet ver te zoeken: niet alleen moet de voortduring van het werk het voortbestaan van kunst garanderen, maar de arbeid van een kunstenaar zou ook duurzaam moeten zijn. We merken vandaag de dag dat er veel kunst wordt gemaakt, maar dat slechts weinig eindproducten overleven. Zo wordt er bijvoorbeeld een viertal maanden gewerkt aan een nieuwe creatie, waarvoor na de première nog geen speeldata vastgelegd werden. Is het gebrek aan speeldata slechts een probleem van spreiding, of is het eigenlijk interessanter om te blijven creëren? Wanneer kunstenaars in creatie zijn, hebben ze namelijk relatief doorlopend werk en worden ze in het beste geval ook continu betaald. Qua sociale zekerheid en inkomenszekerheid zijn kunstenaars dus meer beschermd in creatie. De gemaakte productie verdwijnt nadien vaak gewoon in de archieven, net zoals de vzw die voor die ene productie werd opgericht. Het is precies dit soort tijdelijkheid dat plaats zou moeten maken voor continuïteit en duurzaamheid.

Verder ligt de essentie van het boek in het zichtbaar maken van het werk van de kunstenaar. Het werkproces dat achter het kunstwerk schuilt en de manier waarop kunstenaars werken, worden naar voren geschoven in het boek, terwijl dit alles meestal onzichtbaar blijft omwille van het gewoonlijke fetisjisme rond het kunstwerk *an sich*. In dit postfordistische regime is er een fusie van het werk en het leven. Daarom is volgens Kunst het leven vrij van werk, aangezien beide niet meer te onderscheiden zijn. Naast de vele socio-economische onzekerheden die dit regime met zich meebrengt, heeft die vereniging van werk en leven ook een bevrijdend effect: er is steeds potentieel om minder te doen. En dat is net wat Kunst aanbeveelt om het leven weer mogelijk te maken.

Tot slot leest Kunst haar nieuwste publicatie heel vlot: er is een uitstekend evenwicht tussen theorie en voorbeelden. Ook de toon en het taalgebruik fluctueren op een heel aangename manier van eerder formeel naar meer informeel. Waar de filosofie en droge theorie soms de bovenhand nemen, komt Kunst met een illustrerende anekdote helderheid scheppen. Dit alles maakt het tot een zeer toegankelijk boek. Echter, de schrijfster veronderstelt regelmatig dat haar lezers reeds over een ruime voorkennis beschikken, wat een ietwat eigenwijze indruk nalaat. Het lijkt alsof Kunst enkele referenties, voornamen en contexten achterwege laat. Zo duidt ze bijvoorbeeld het concept van virtuositeit pas veel te laat en wordt de lezer verwacht het zelf te kunnen plaatsen binnen de context van de politieke economie. Maar een beetje eigenwijsheid kan in een wetenschappelijke publicatie uiteraard geen kwaad. Kunst heeft ons ongetwijfeld

een belangrijke publicatie bezorgd met *Artist at Work. Proximity of Art and Capitalism*.

ANNELIES VAN ASSCHE